

Півень Андрій Васильович –
здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ВУЛИЧНОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Розглянуто питання, що стосуються віктимологічної профілактики серед населення, визначено суб'єкти, рівні та напрями віктимологічної профілактики вуличної насильницької злочинності.

Ключові слова: віктимологічна профілактика; вулична насильницька злочинність; рівні та напрями віктимологічної профілактики; суб'єкти віктимологічної профілактики.

Рассмотрены вопросы, касающиеся виктимологической профилактики среди населения, определены субъекты, уровни и направления виктимологической профилактики уличной насильственной преступности.

Ключевые слова: виктимологическая профилактика; уличная насильственная преступность; уровни и направления виктимологической профилактики; субъекты виктимологической профилактики.

Questions concerning victimological prevention among the population, defined subjects, levels and trends victimological prevention street violent crime.

Keywords: victimological prevention; violent street crime; levels and trends victimological prevention; subjects victimological prevention.

Характеристика системи заходів профілактики вуличної насильницької злочинності не може бути повною без розгляду питань щодо нейтралізації та мінімізації процесів віктимізації населення. Як слушно зазначають у літературі, жертва злочину є істотним елементом процесів виникнення злочину й стосується питань контролю над злочинністю.

Цей напрям у кримінології традиційно розглядається в рамках віктимологічного запобігання, що є специфічною діяльністю соціальних інститутів, спрямованою на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й зумовлюють учинення злочину стосовно конкретної особи, виявлення, груп ризику й конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей, а також розроблення або вдосконалення вже наявних спеціальних засобів захисту громадян і конкретних осіб від злочинів та подальшої віктимізації.

Питанням віктимологічної профілактики присвячено окремі положення кримінології, соціальної психології та педагогіки, що певною

мірою розроблені в працях вітчизняних і зарубіжних учених-кримінологів, представників суміжних наук, у тому числі стосовно проблем характеристики вуличної насильницької злочинності й удосконалення заходів з її профілактики. Питання, пов'язані з розв'язанням цих проблем, висвітлено в публікаціях Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, Н. А. Беляєва, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, О. М. Джужі, І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, Д. В. Рівмана, А. Б. Сахарова, В. Я. Тація, Ю. В. Шаргородського, А. М. Яковлева та інших фахівців.

Віктимологічну профілактику варто визначити як систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, що формують особисту або масову можливість стати жертвою злочину [1, с. 157].

Залежно від цілей і завдань, віктимологічна профілактика має три рівні: загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний. Загальносоціальний рівень охоплює заходи, пов'язані з виконанням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію чинників та факторів, що сприяють процесу віктимізації громадян. Спеціальний рівень віктимологічної профілактики передбачає здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями та окремими громадянами заходів, які мають за мету запобігання злочинам шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (неповнолітніх, осіб похилого віку, представників окремих професій тощо). Індивідуальний рівень охоплює профілактичні заходи стосовно осіб, які, ураховуючи їх поведінку або сукупність характеристик як осіб, можуть стати жертвами насильницьких злочинів. Ці заходи спрямовано на підвищення захисних реакцій, а також забезпечення особистої, майнової та іншої безпеки цих громадян.

Ефективність віктимологічної профілактики неможлива без аналізу значного обсягу відповідної інформації, що дає змогу всебічно враховувати криміногенні чинники (як загальні, так і щодо конкретного злочину). Місце, час, способи вчинення злочинів, найтипівіші категорії осіб, утягнутих у них як злочинці або потерпілі – усе це слід ґрунтовно знати при організації запобіжної роботи.

Головним засобом загальної віктимологічної профілактики є правове виховання. Практика свідчить, що окремі злочини стали можливими у зв'язку з правовою неосвіченістю потерпілих. Позитивний ефект досягається роз'яснювальною роботою серед населення, насамперед тієї його частини, яка характеризується підвищеною віктимністю. При цьому важливо поширювати відомості про осіб, які внаслідок своєї необачності стали жертвами злочинів, активніше використовувати радіо, телебачення, мережу Інтернет та пресу. Виступаючи з лекціями та бесідами, працівники органів внутрішніх справ мають звертати увагу осіб на обставини віктимного характеру, рекомендувати бути пильнішим, додержуватися правил безпеки, критичніше ставитися до своїх учинків та поведінки. Віктимологічна профілактика на загальносоціальному рівні – це діяльність широкого

кола суб'єктів з реалізації комплексу заходів соціально-економічного, правового, організаційного, соціально-психологічного, медичного, інформаційного, технічного та іншого характеру, спрямованих на гідне поводження з потерпілими, недопущення віктимізації населення та зниження рівня віктимності.

Найважливішими цілями загальних заходів є соціальний захист найуразливіших груп населення, контроль зайнятості населення і його матеріальних умов, працевлаштування й допомога безробітним, удосконалення суспільних стосунків, подальше духовне збагачення людей, підвищення культури та свідомості всіх верств населення тощо.

На загальносоціальному рівні досягненню спеціальної мети, спрямованої на нейтралізацію віктимізації, повинні слугувати заходи задоволення матеріальних запитів населення, збалансування його демографічної структури, регулювання міграційних процесів, розвиток демократії та свідомої активності мас, зростання рівня освіти й культури тощо.

Заходи з поліпшення соціальних, економічних та інших умов, залучення громадян до трудового й суспільно-політичного життя, фінансового, правового й організаційного забезпечення державної політики також становлять загальносоціальну базу віктимологічної профілактики. Усебічний розвиток політичної, побутової, трудової, правової культури як найважливішої умови оновлення суспільства, його гуманізації та етичного вдосконалення є необхідною складовою діяльності з нейтралізації віктимізації. Саме рівень правової культури суспільства, поважного ставлення кожної людини до закону є найважливішими чинниками, що впливають на процеси нейтралізації віктимізації. На жаль, нині рівень правової культури населення не достатньо високий. Криза цінностей виявляється в соціальному середовищі зростанням цинізму, уседозволеності, запереченням норм моралі й моральності. Деформована віктимна правосвідомість вирізняється різноманітністю форм. Найпоширенішим є правовий нігілізм, зневага до права, традицій, правової культури загалом. Іншою формою є віра в залякування як універсальний і ефективний спосіб розв'язання соціальних проблем, небажання вступати в контакти із законом і його представниками.

Віктимологічна профілактика вуличних насильницьких злочинів на спеціально-кримінологічному рівні, на відміну від загальносоціального, своїм об'єктом має не все населення, а окремих осіб або їх групи з підвищеною віктимністю. Вона здійснюється спеціальними суб'єктами, зокрема органами внутрішніх справ та іншими спеціалізованими соціальними інститутами, і має за мету запобігання злочинам шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей і якостей особи. Досягнення цієї мети забезпечується зусиллями, здійснюваними, щонайменше, у рамках таких напрямів:

1) виявлення причин і умов, що сприяють учиненню вуличних насильницьких злочинів, якщо вони пов'язані з особою та поведінкою потерпілих, а також усунення цих причин і умов або їх нейтралізація;

2) виявлення осіб, які, відповідно до їх поведінки або сукупності особистісних характеристик, можуть з найбільшою вірогідністю стати жертвами злочинів, вплив на них з метою активізації їх захисних реакцій, а також забезпечення їх особистої безпеки;

3) запобігання і припинення вуличних насильницьких злочинів з використанням захисних можливостей потенційної жертви.

Параметри віктимізації при вчиненні вуличного насильства мають низку особливостей. Зокрема, ці злочини вчиняють часто стосовно осіб, які перебувають у громадських місцях, мають характер посягання, характеризуються наявністю хуліганського мотиву, вчиняються із застосуванням сили. Для більшості жертв указаних злочинів характерною є поступова й зростаюча віктимність їх поведінки протягом достатньо тривалого періоду часу.

Таким чином, головними напрямками віктимологічної профілактики з потерпілими від насильницьких злочинів, на нашу думку, мають бути: навчання засобам самозахисту населення; з'ясування причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів; узагальнення практики розкриття й розслідування справ такої категорії; використання всього потенціалу наукових і практичних заходів для запобігання вуличним насильницьким злочинам; розроблення відповідних комплексів методичних рекомендацій.

Для вдосконалення віктимологічної профілактики вуличних насильницьких злочинів на спеціально-кримінологічному рівні ми пропонуємо такі спеціальні заходи: виготовлення й розповсюдження спеціальних пам'яток, застережень про те, як уберегтися від злочинця, не стати жертвою злочину; сповіщення населення через засоби масової інформації про факти злочинів, що вчинені на певній території, типові дії злочинців, порядок дій громадян у разі зустрічі із злочинцями або виникнення конфліктної ситуації, а також про можливі потенційно криміногенні ситуації; надання практичної допомоги громадянам за місцем проживання; наближення постів і маршрутів нарядів патрулювання до місць, зручних для вчинення злочинів; проведення цілеспрямованих бесід, тренінгів і занять з особами, які характеризуються підвищеним ступенем віктимності, а також контролювання їх поведінки; проведення спільних нарад і методичних семінарів для слідчих і оперативних працівників Міністерства внутрішніх справ України, присвячених проблемам запобігання вуличній насильницькій злочинності.

Дещо інший зміст індивідуальної віктимологічної профілактики вуличних насильницьких злочинів, що полягає у виявленні осіб з підвищеною віктимністю і проведенні з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань. Прийоми й методи індивідуальної віктимологічної профілактики загальновідомі. Проте, як правило, вони зводяться лише до захисно-виховної роботи з громадянами, які стали вже потерпілими. Діяльність щодо виявлення осіб з підвищеною віктимністю практично не ведеться. Така односторонність у віктимологічній профілактиці зумовлена, головним чином, відсутністю спеціальних методик виявлення осіб з підвищеною віктимністю і суб'єктів, які здійснюють цей вид профілактики.

Індивідуальна віктимність виявляється в різних формах. Наприклад, у потерпілих від насильства вона виражається в байдужій, аморальній або, навпаки, провокуючій поведінці; від кишенькових крадіжок – у легковажній, безвідповідальній поведінці. У цьому напрямі профілактичної діяльності можливе використання двох взаємопов'язаних напрямів у рамках індивідуальної віктимологічної профілактики: 1) виявлення осіб з підвищеною віктимністю; 2) корекція віктимності в окремих громадян.

Виявлення осіб з підвищеною віктимністю і є прогнозуванням їх віктимної поведінки. Це досить складно, а тому обсяг і достовірність інформації мають забезпечуватися вивченням не лише соціально-демографічних і правових ознак конкретної особи, а й даних, що характеризують особливості її поведінки. Виявивши певний ступінь віктимності й ознак, що визначають можливість її розвитку в майбутньому, та вживаючи заходів індивідуальної віктимологічної профілактики, можна знизити потенціал віктимності конкретної особи.

Заходи безпосередньої віктимологічної профілактики спрямовані на особу, яка вже стала жертвою злочину або перебуває у віктимному стані; заходи ранньої віктимологічної профілактики – на особу, яка підпадає під ознаки потенційної жертви внаслідок того, що вона володіє високим ступенем віктимності. Відмінність між цими формами віктимологічної профілактики зумовлена головним часовим критерієм, який дає змогу визначити стан потенційної жертви до моменту вчинення стосовно неї злочину. Останнє пов'язане з вибором конкретних профілактичних заходів. Наприклад, якщо особа негативно та аморально поводить себе в громадському місці, демонструє зневагу до оточуючих, не контролюючи при цьому ситуацію, то слід негайно припинити її очевидну віктимну поведінку, тобто йдеться про безпосередній профілактичний вплив, оскільки часовий фактор мінімізовано.

Рання віктимологічна профілактика насильницьких злочинів здійснюється із значним інтервалом у часі. Наприклад, для запобігання сімейно-побутовому насильству необхідно попередньо накопичити інформацію про жителів району, які можуть стати жертвами цього злочину через своє нестабільне становище, зловживання алкоголем, наркотиками тощо. Виявивши громадян з підвищеною віктимністю, слід проводити з ними відповідну профілактичну та роз'яснювальну роботу.

Індивідуальна віктимологічна профілактика має бути спрямована не лише на потенційних жертв, а й на їх мікросередовище. Система заходів такої профілактики характеризується не тільки впливом активного суб'єкта на пасивний об'єкт, а й специфічною формою взаємозв'язку, коли одна сторона намагається спрямувати поведінку іншої в позитивному для неї напрямі.

Заходи індивідуального запобіжного впливу можна поділити на два види: переконання й допомоги. Заходи переконання мають як захисний, так і виховний характер. Такими є бесіди, роз'яснення того, як не стати жертвою злочину, забезпечити цілісність свого майна тощо. Умовою, що сприяє вчиненню багатьох злочинів, є алкогольне сп'яніння

жертви, тому віктимологічна профілактика значною мірою спрямована на недопущення пияцтва, аморальної поведінки тощо.

До заходів допомоги належить, насамперед, організація спеціальних консультаційних пунктів, центрів соціально-психологічного впливу на громадян, головним завданням яких є інформування населення про способи захисту від злочинів. У центрах психологічної допомоги слід організувати групові й індивідуальні консультації з потенційними жертвами злочинів, під час яких надавати їм соціально-психологічну та юридичну допомогу, прогнозувати їх індивідуальну поведінку, виявляти й намагатися разом з ними нейтралізувати віктимологічно значимі якості особи.

Отже, суб'єктами віктимологічної профілактики є: а) органи державної влади і місцевого самоврядування – визначають основні напрями, завдання та функції профілактичної діяльності, забезпечують функціонування й реалізацію регіональних і місцевих програм; б) правоохоронні органи всіх рівнів – забезпечують безпосереднє здійснення заходів спеціальної та індивідуальної віктимологічної профілактики (особиста охорона, охорона житла, майна тощо); в) підприємства й установи різних форм власності, громадські формування та окремі громадяни [2, с. 48].

Усі суб'єкти віктимологічної профілактики взаємопов'язані єдиними цілями, а також інформаційними, координаційними й правовими зв'язками. До функцій суб'єктів віктимологічної профілактики, залежно від їх повноважень, належать такі: розроблення заходів щодо віктимологічної профілактики; організація об'єктивного статистичного обліку, що відображає реальний стан кількості потерпілих на території України, Автономної Республіки Крим, області, міста, району, селища, села; систематичний аналіз статистичних даних про кількість злочинів та правопорушень; визначення сил і засобів, необхідних для ефективної віктимологічної профілактики й прогнозування криміногенної ситуації на території країни та в окремих її регіонах на перспективу; фінансування й матеріально-технічне забезпечення заходів віктимологічної профілактики; практична реалізація комплексних і цільових програм та інших профілактичних заходів із профілактики правопорушень та усунення їх детермінант; правове роз'яснення серед населення чинного законодавства з питань недопущення протиправної поведінки та відповідальності за вчинення правопорушень; інформування населення про стан профілактики правопорушень через засоби масової інформації; ідеологічне, моральне, духовне виховання і пропаганда здорового способу життя як засіб відвернення громадян від наркоманії, наркозлочинності й алкоголізму; психологічна реабілітація осіб, які вживали наркотичні засоби, психотропні речовини та зловживали спиртними напоями.

Водночас суб'єкти профілактики в межах своєї компетенції роз'яснюють населенню, окремим його категоріям, посадовим особам підприємств, організацій, установ положення законодавства України, у тому числі з питань профілактики правопорушень, віктимологічної профілактики, зокрема, щодо необхідності виявлення й усунення причин

і умов, що сприяють учиненню правопорушень, відповідальності за протиправні діяння, а також уживають заходів щодо своєчасного виявлення осіб, які, відповідно до їх поведінки, унаслідок певних причин та умов можуть стати потерпілими від правопорушення.

Віктимологічна профілактика вуличної насильницької злочинності неможлива без урахування особи потерпілого. Людина, яка постраждала від посягання на своє життя, здоров'я, честь і гідність, потребує соціального захисту. Водночас у чинному законодавстві України значне місце відведено захистові прав і свобод громадян, у тому числі жертв злочинів. Однак у сучасному кримінальному правосудді головна увага приділяється захистові прав і законних інтересів підсудного, якому загрожує покарання з боку держави за вчинене, а потерпілим, серед яких є найуразливіші категорії людей – діти, інваліди, люди похилого віку, не завжди надається належна допомога.

Донині в Україні немає єдиної віктимологічної статистичної звітності. Органи внутрішніх справ лише акцентують увагу на окремих віктимологічних аспектах, що не дає змоги дійти об'єктивних загальних висновків. Статистична звітність Міністерства внутрішніх справ України щодо потерпілих та заподіяної шкоди є недосконалою. У ній не відображено кількість осіб, які звернулися із заявами про злочин, кількість повідомлень про злочини, не вказана кількість порушених за ними кримінальних справ, не зазначено категорії потерпілих, види та загальний розмір заподіяних і відшкодованих збитків [3, с. 67].

Сьогодні не існує такої сталої практики щодо визначення розмірів моральної та матеріальної шкоди від злочину. Суди ухвалюють різні рішення за майже однакових обставин. Існують випадки стягнення моральної шкоди за тілесні ушкодження в більшому розмірі, ніж у зв'язку зі смертю. Зазначене зумовлює необхідність розроблення чітких критеріїв визначення розмірів моральної шкоди за різні види злочинів. Потребують удосконалення й деякі інші правові норми, що стосуються відшкодування завданої потерпілим матеріальної та моральної шкоди за рахунок держави, з подальшим стягненням збитків із засуджених у дохід держави в порядку регресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : [навч. посіб.] / Іванов Ю. Ф. – К. : Вид. Паливода А. В., 2006. – 261 с.
2. Косенко С. Віктимологічна профілактика в системі запобігання злочинів / С. Косенко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 12. – С. 48–51.
3. Гришин А. Н. Уличная преступность и ее профилактика службы милиции общественной безопасности в условиях крупного города : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Н. Гришин. – СПб., 1999. – 240 с.